

PER SON A T G E S

FANTÀSTICS

DE LA

NOSTRA

L i t e r a t u r a

p o p u l a r

ALUMNES DE 1r D'ESO DE L'IES TERRA ALTA DE GANDESA

ÍNDEX:

Presentació del treball	3
Personatges	4
Benita l'embuixada	5
Els butonis	6
El fardatxo	7
El flare de la Vall	8
Els gambusins	10
El gegant i els nans	11
El llop de Vilalba	12
El senyor del Castell de Móra d'Ebre	14
La Cucafera	15
La Donzella del Forat	17
La llegenda de la reina mora	19
La llegenda de la xica tornada serp	20
La Serena	21
La Sirena de Sòl-de-riu	23
La muntanya de Santa Bàrbara	24

PRESENTACIÓ DEL TREBALL

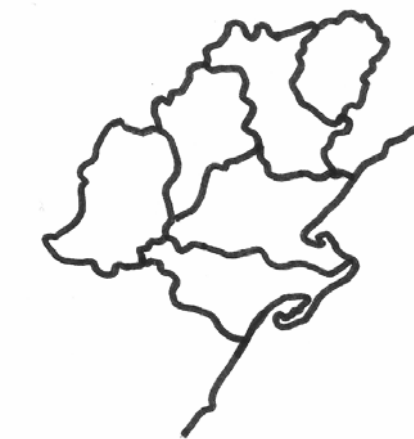
En este treball presentem un catàleg de personatges fantàstics de la literatura popular de la nostra comarca -la Terra Alta- i també de les comarques veïnes: Baix Ebre, Matarranya, Montsià, Ribera d'Ebre i Priorat.

Parlem de personatges fantàstics que apareixen en contes i llegendes d'estes terres, que s'escampen entre el Montsant, el Massís dels Ports i el Delta de l'Ebre. Hem trobat una mica de tot. Històries d'animals com el llop o el fardatxo. Personatges que es transformen en animals com la xica que es va convertir en serp o un senyor feudal que, en morir, va transformar-se en home llop. Altres queden encantats o petrificats i així, donen nom a muntanyes com el Gegant i els nans o el Flare de la Vall. També hem trobat una dona d'aigua com la Donzella del forat i fins i tot una sirena. Hem sabut que els gambusins eren petits éssers invisibles semblants als minairons en algun aspecte. Hem trobat una dona embruixada, una cucafera, una llegenda d'una reina mora, un misteriós butoni que espantava els menuts... i moltes coses més.

Hem aconseguit la informació preguntant als iaïos, buscant en llibres i també a través d'Internet. En cada fitxa expliquem com són els personatges i com es comporten, una mica la seua història en relació a les coses que s'expliquen d'ells i també indiquem la font d'informació. Algunes imatges que acompanyen el treball són dibuixos nostres.

Comarques estudiades:

1. Terra Alta
2. Ribera d'Ebre
3. Priorat
4. Matarranya
5. Baix Ebre
6. Montsià

Personatges

BENITA, L'EMBRUIXADA. (Benifallet, Baix Ebre)

● Descripció física:

Era una dona velleta que vivia la Comanegra amb el seu marit. Eren pagesos que vivien en un mas allunyat del poble.

● Descripció del comportament:

Un veí li va demanar un cànter d'aigua i no l'hi va voler donar. La van embruixar com a càstig. La Benita és espantadissa i el seu home és valent perquè vol atrapar un gat molt gran i dolent.

● Font:

Piñol Murrià, Miquel. (Rasquera, 84 anys) Font oral extreta d'un fons del Departament de català de l'IES Julio Antonio de Móra d'Ebre.

Altres:

● Localització:

Costumà és una vall del terme de Benifallet al peu mateix del balneari de Cardó. Comanegra és una partida de terra a tres quilòmetres de Cardó i veïna de Costumà.

● El que s'explica:

Fa molt temps, a la Comanegra, hi havia una velleta que li deien Benita i que vivia amb el seu home, el Co Josep. Un dia un veí va demanar un cànter d'aigua a la Benita i ella no l'hi va donar perquè l'aigua escassejava. El veí, poc després, va enviar un gat negre que feia sis pams. La vella, espantada, va cridar el seu home. Ell, el Co Josep, va córrer cap a casa. El gat s'havia ficat a la gatera de la pallissa.

L'espòs de la Benita portava a una la forca i a l'altra la trillença i fica de seguida la taleca tapant la gatera. I espera que esperaràs. El gat pega bot i se'ls escapa per la finestra. El Co Josep es quedà tot desconsolat.

D'aquesta rondalla encara se'n canta una part:

*“La pobra Benita la van embruixar
a la Comanegra prop de Costumà.”*

EL BUTONI O EL BETONI (Terra Alta)

- **Descripció física:**

És lleig, pelut i amb urpes ben esmolades i punxegudes. És una mena d'ésser infernal i perillós.

- **Descripció del comportament:**

És pervers, aprofita la fosca de la nit per agafar els xiquets i fer-ne de les seues.

- **Font:**

Alanyà i Roig, J. *Etnografia de la Terra Alta*. Consell comarcal de la Terra Alta, 2003,

Altres:

- **Localització:**

El butoni era conegut a tots els pobles de la comarca. Era un personatge temut per les criatures.

- **El que s'explica:**

El butoni o betoni – també en plural 'butonis' o 'betonis' - era lleig i pervers. Atrapava les criatures que es portaven malament. Per exemple si un xiquet no volia menjar o no volia dormir els grans li deien: *Que vindrà el butoni!*

EL FARDATXO (Terra Alta i Priorat)

- **Descripció física:**

És un rèptil sauri, té la forma d'un enorme llangardaix. És verd, amb escates i amb taques blaves.

- **Descripció del comportament:**

Viu a la copa dels arbres i salta fàcilment d'un a l'altre. També hi ha la creença popular que congriaven boira.

- **Font:**

PERUCHO, Joan. *Fulls de fronteres. Entre Gandesa i Alcanyís*. Centro de Estudios Bajoaragoneses. Alcanyís, 2003

Altres:

- **Localització:**

Habiten les terres compreses entre els Ports (Baix Ebre, Terra Alta, Matarranya) fins al Montsant (Priorat). En paraules de Perucho: “natural de Gandesa i comarca”.

- **El que s'explica:**

El fardatxo és un rèptil que habita aquestes comarques interiors i que actualment es troba en recessió. Segons Joan Perucho des de Gandesa passaven al Priorat travessant l'Ebre. Els monjos d'Escaladei s'alimentaven de la seua carn. Els pagesos del Priorat els van eliminar. D'altra banda, Perucho identifica el fardatxo amb el sauri volador que es va incorporar a l'exèrcit de Cabrera en les guerres carlines. Potser pel seu aspecte, aquest rèptil fa imaginar que es tracta d'un ésser misteriós i perillós.

Fardatxo a la Serra Major. Parc Natural del Montsant (Priorat)
Fotografia extreta del Calendari 2006 de Caixa de Tarragona,

EL FLARE DE LA VALL (Gandesa, Terra Alta)

- **Descripció física:**

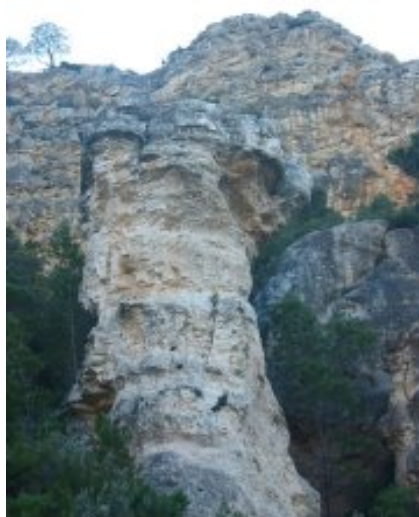
Es tracta d'un conglomerat monolític en forma de frare monumental en fase d'oració d'uns 18 metres d'alçada. Porta posada una túnica amb una caputxa.

- **Descripció del comportament:**

Mentre els frares s'allunyaven del convent de la Fontcalda, el nostre frare sentia una gran pena i un fort desig de quedar-se en un lloc tan bonic. Miraculosament va quedar convertit un pedra.

- **Font:**

Joan B. Manyà, prevere. *La Fontcalda: Notes històriques, folklòriques, teològiques i líriques*. Tortosa, 1974

Altres:

- **Localització:**

El conglomerat es troba al camí de la Fontcalda, al terme de Gandesa. Al llarg de la vall del Flare discorren diversos barrancs, el més profund és el de Navarro, que drena totes les aigües que davallen per les crestes dels Volendrins i l'obaga de la serra del Crestall. A part de la bellesa del paisatge natural, les taques de paisatge rural que es troben al llarg de la vall, també tenen el seu encant, amb grans oliveres i marges de pedra seca testimonis de diversos fets històrics.

- **El que s'explica:**

*“Sabeu la història del frare del camí de la Fontcalda?
Aquell monòlit grisenc, aquella figura estranya,
que es dreça com un espectre entre Volandrins i
Obaga enigmàtic, solitari pel fondal de la vallada?
Temps era temps , feia vida aquell frare*

*a la Fontcalda amb sos companys de cenobi
als peus de la verge blanca, de cingles
i de carenes encerclats com d'una claustra.
Els dispersà un fat advers, i afollats de la niuada,
en èxode melangiós marxaren de la Fontcalda.*

*S'acomiaden de la Verge , la reina de la vallada
que se'ls esguarda amb tristor i allí resta solitària.
El més vell, darrer de tots pels anys i per
la recança, seguia la trista ruta:
caminava, caminava pesadament, enyorós,
portava desfeta l'ànima.*

*Deixar el riu, la font, els cingles i aquella mare
estimada que de la vida eremítica
li havia estat la fermança i l'ideal i l'estímul.
Per al seu cor era massa, no podia seguir més.
Tot decidit ell que es planta i àvidament gira
el rostre i guaitava envers la Fontcalda.
Tremolant d'emoció sent per dins una sacsada
que li escruix tots els ossos, li gela les sangs
i l'ànima, i allí es quedà fet de pedra amb
la caputxa calada estàtic d'enyorament girat cap a la
Fontcalda.*

*Per sota del a caputxa que tapa el gest de
la cara, unes llàgrimes furtives li van rajant per
la galta: plora intermitent, sanglota gemecs de
muda complanta, sempre de cara i de
cor vers la vall abandonada”*

ELS GAMBUSINS (Ribera d'Ebre, Baix Ebre)

- **Descripció física:**

Tenen uns trets poc definits. Són uns éssers intensament negres, impalpables i imperceptibles.

- **Descripció del comportament:**

Actuen només en les nits més fosques. En alguns pobles es relacionen amb el soroll del vent (cerç o vent de dalt). Es diu que apallissen fortament a tothom qui troben pel carrer a les nits. Els agafen amb molta força per la roba i resulta molt difícil desfer-se'n.

- **Font:**

Grau Martí, Jan. *Fabulari Amades*. Biblioteca Joan Amades. Edicions El Mèdol. Tarragona, 1995

Altres:

- **Localització:**

Són personatges coneguts a les ribes i el Delta de l'Ebre. Tenien la funció d'espantacriatures.

- **El que s'explica:**

Apareixien en nits de fosca i nits de vent (sobretot les de cerç o vent de dalt). Es confonien amb la nit i atacaven la gent que anava pel carrer, sobretot dones i criatures. Deixaven la víctima paralitzada i l'apallissaven fortament.

ELS GEGANT I ELS NANS (Alfara de Carles, Baix Ebre)

● **Descripció física:**

Els gegant i els tres nans són en realitat un penyal altiu i tres agulles que intenten arribar al cim. Esta és la història de quatre éssers que van quedar encantats i convertits en roques de les muntanyes dels Ports fulminats per la força d'un llamp.

● **Descripció del comportament:**

El "gegant" és un xicot que va viure un temps al castell de Carles. El jove va veure passar tres donzelles de raça mora i va quedar captivat. Buscava la seua companyia i elles el van incitar a robar el calze de l'església de Sant Julià. Va cometre sacrilegi acompanyat de les noies i per això va rebre el càstig de quedar convertit en pedra. Elles també van patir el mateix càstig, van quedar convertides en unes agulles rocoses conegudes com "els nans".

● **Font:**

PELLICER, VICENT. *Contalles del port*. Cossetània edicions. Valls, 2000.

● **Altres:**

● **Localització:**

Els fets se situen al municipi d'Alfara de Carles, al Baix Ebre. Lo gegant i els nans és el nom amb que es coneixen unes muntanyes.

● **El que s'explica:**

La història se situa a l'Edat Mitjana. Un jove arriba convidat a passar un temps al castell de Carles, aleshores pertanyent a la baronia de Sentmenat. En un cova dels voltants vivia un anacoreta que de seguida es va fer amic del jove. Un dia, baixaren per les senderes del Bosc Negre una colla de saltimbanquis, entre els quals destacaven per la seua bellesa tres donzelles mores. El jove se sentia atret per elles i sovint les acompanyava a passejar.

Una nit tempestuosa, aquelles tres diablesses van incitar el noi a robar el calze de l'església de Sant Julià; el calze que el senyor de Sentmenat havia rebut en recompensa de la seua heroica actuació contra els sarraïns durant la presa de la Suda de Tortosa.

L'acció no quedà impune perquè l'anacoreta va presenciar el robatori i va pregar perquè es fes justícia. Llavors caigué un llamp sobre els fugitius i els va convertir en roques de les muntanyes.

EL LLOP DE VILALBA (Vilalba dels Arcs, Terra Alta)

● **Descripció física:**

Era un llop de color marró i negre, amb unes dents llargues i una coa molt estarrufada. Era com tots els llops que hi havia per estes terres.

● **Descripció comportament:**

Era molt ferotge, però al mateix temps era una mica babau, ja que tots els altres animals l'enganyaven contínuament de les maneres més divertides.

● **Font:**

Vidal Ferrer, Martí (93 anys, Vilalba dels Arcs). Aquesta història la contava la seua mare, Angeleta Ferrer, i s'ha transmès oralment al llarg de diverses generacions.

Altres:

● **Localització:**

Aquesta història es contava al poble, en un indret concret del poble, entre el Bassot i la Font, direcció a La Fatarella. Avui dia, encara es pot identificar tot l'espai, les cases estan una mica canviades, el Bassot i la bassa d'aigua ja no existeixen, però la baixada a la font i la Font es conserven tal com apareixen al conte.

Bassot: Bassa d'aigua molt gran a la sortida del poble direcció a la Fatarella

Ca la Bassasa: Casa del poble a la bora del Bassot.

Perxe del Bassot: Portal d'entrada al poble. Avui és l'únic que queda. Abans tenia una porta per tancar-lo.

Era de Ca Coll: Era per batre i mas de Casa Coll, al costat del Bassot, encara existeix.

Costa de la Font: És el camí que va del poble a la font de rentar la roba.

Vilar de Granyena: És una finca de Casa Granyena al camí de la Font.

La Font: És el lloc on es rentava la roba, les dones del poble el van utilitzar fins a l'any 1974. Avui està restaurada.

● **El que s'explica:**

A Vilalba hi havia un llop que sempre estava assentat al Bassot i tenia molta gana. Un dia va passar la berra de Ca la Bassasa. La berra portava els seus baconets a beure al Bassot.

Lo llop, que vigilava el camí de la Font, quan els va veure se'ls volia menjar, però la berra que era molt espavilada, li va dir al llop:

- Espera't que van molt bruts, els rentarem al Bassot.

Lo llop se va apropar a l'aigua per mirar com la berra rentava els seus baconets, moment que va aprofitar la berra per donar-li un cop de morro i tirar-lo a l'aigua.

D'esta manera la berra i els seus baconets van poder sortir de l'aigua i pujar pel perxe del Bassot amunt. Lo llop va sortir de l'aigua tot enfadat i se'n va anar al marge de l'era de Coll a prendre el sol. I va passar una sargantana que vivie a les pedres de l'era. Lo llop d'un salt se la va minjar de viu en viu. Pel cul del llop sortie un tros de sargantana, però el llop continuava amb molta gana i va baixar per la costa de la Font fins arribar al Vilar de Granyena. Allí hi havia dos mardans que pasturaven a l'herba.

Lo llop va pensar:

- *Ara sí que me'ls minjaré!*

Lo mardà al veure el llop li va dir:

- *Mira llop, repartirem l'herba entre els tres, tu faràs de fita.*

Lo llop que era molt babau se va ficar al mig dels mardans i estos li van donar una tossada cada un i van marxar corrents.

Lo llop mig mort va pensar:

- *Aniré a la Font a beure aigua i al mateix temps me minjaré algun xiquet de les dones que renten la roba.*

Quan lo llop s'apropà a la font, la sargantana que mirava pel forat del cul va dir:

- *Dones de la Font, amagueu los xiquets que el llop se'ls vol minjar!!!*

Les dones van amagar els xiquets davall de les faldetes i quan lo llop va arribar a la Font no en va veure cap. Lo llop, molt enfadat, li va dir a la sargantana que tota la culpa era seua i que sortís del seu cul. La sargantana li va dir que sortirie si ell se posava davall del pi que ella li diria i explicava tot el que havia fet aquell dia. Al llop li va parèixer bé i va anar fins al pi que va dir la sargantana.

La sargantana va veure un pi amb un home que feia llenya dalt d'una rama amb una destrat. Lo llop se va posar de cul al pi i va començar a explicar tot el que havia fet. L'home, que va sentir tot el que deia el llop, se va enfadar i va enviar la destrat contra el llop. Així que el llop va morir i la sargantana va aprofitar per marxar tronc amunt.

L'home va dir:

- *Això t'ha passat per dolent.*

EL SENYOR DEL CASTELL DE MÓRA D'EBRE (Móra d'Ebre, Ribera d'Ebre)

● **Descripció física:**

Diu la llegenda que el senyor del castell de Móra d'Ebre es va transformar en llop després de morir. No en sabem res de la descripció.

● **Descripció del comportament:**

Rondava pels voltants del poble i feia moltes malifetes. Menjava coses dels horts, cremava cases, agafava xiquets... i tenia una extraordinària agilitat que li permetia saltar d'una banda a l'altra del riu.

● **Font:**

- Mitcat. Éssers del bosc i el fred.

[http:// www. mitcat.net./bosc.html](http://www.mitcat.net/bosc.html)

- Fons del Departament de català de l'IES Julio Antonio de Móra d'Ebre.

Altres:

● **Localització:**

Esta llegenda es localitza a la població de Móra d'Ebre.

● **El que s'explica:**

Quan va morir el senyor del Castell es va convertir en llop. La seua ànima immortal rondava pel poble fent tota mena de malifetes. Era capaç de traspasar el riu amb un salt. Hi ha la creença que l'aparició d'un ésser estrany o d'un frare el va espantar i va desaparèixer per sempre més.

LA CUCAFERA (Tortosa, Baix Ebre)

● **Descripció física:**

“El cap de la cucafera sembla arrancat d’una gàrgola de la catedral de Tortosa i la seva fesomia d’un bestiari de pedra reviscolada per la màgia d’un cop. Només cal mirar-la per saber que és d’origen gòtic, és una espècie difícil de classificar, per bé que volen semblar tortugues.” Amb estes paraules és descrita la Cucafera a la pàgina web de l’ajuntament de Tortosa. És una bèstia de color verd amb escates té semblança amb els dracs i amb les tortugues. Té un aspecte esgarrifós. Segons la llegenda, treia foc pels ulls i bromera per la boca

● **Descripció del comportament:**

Era una bèstia ferotge i temuda per tothom. Però es va tornar com un corderet quan Rufolet li va tallar les orelles i la coa, tal i com li havien dit els follets.

● **Fonts:**

- *Personatges de la Festa. La cucafera.*

URL: <http://www.tortosa.altanet.org./ajtms/tortosa/intercat/elemfesta/cucafera.html>

- *Llegenda tortosina. El cavaller Rufolet i la princesa Rubí.*

URL: <http://www.xtec.es/crp-baixebre/llenguaTE/default.htm>

● **Altres:**

● **Localització:**

Esta llegenda és tradicional de la ciutat de Tortosa. Es remunta al segle XVI. Tots els noms de lloc que apareixen a conte són reals: el portal de Remolins, la costa del Célio, lo riu del Torrent, lo povet d’En Serrano...

● **El que s’explica:**

Fa molts anys arribà a Tortosa un jove d’una talla fora de la corrent. De nom li deien Rufolet i venia d’un país molt llunyà a rescatar una princesa que havia estat encantada per un bruixot i amagada a una cova prop de Tortosa.

S’encaminà, sortint pel portal de Remolins, a la bassa de Xaco. Pel camí sentí uns forts crits i, en atansar-se a una bassa, veié un follet que s’estava ofegant. Amb dues

passes entrà a la bassa i el tragué. Este, en agraïment, el portà fins a la cova on estava Rubí i l'alertà de la presència d'una bestiola estranya que treia foc pels ulls i bromera per la boca. El follet explicà a Rufolet que la bestiola, a qui anomenaven Cucafera, perdria els seus poders i força si li tallaven la coa i les orelles.

En entrar a la cova per salvar a Rubí aparegué amenaçant la Cucafera. El follet, a qui anomenaven Xaco, i els seus companys Pepo, Guari, Canasta, Xanca, Moixina i Mut havien esmolat molt bé l'espasa de Rufolet, qui d'un cop va poder tallar la coa i les orelles de la Cucafera i es convertí, d'aquesta manera, en una bèstia mansa.

Després de tot, Rufolet, Rubí, els follets i la cucafera tornaren cap a Tortosa. En entrar a la ciutat trobaren dolçainers i tambors que anaven a tocar a la processó de Corpus. Tots plegats formaren una estranya comitiva que embadalí tots els ciutadans. Des de llavors, tots ells obren la processó de Corpus, tot i que avui ja no són carn i ossos, perquè se'n van anar tots al país de Rufolet i encara no han tornat.

LA DONZELLA DEL FORAT (Bot, Terra Alta)

- **Descripció física:**

Noia jove, prima i de cabells negres i llarguíssims segons algunes versions de la llegenda.

- **Descripció del comportament:**

S'apareixia als voltants de la font del forat, sobretot als pastors. La noia convidava els hòmens a la seua cova a la roca, el pas estret amb forma de genitals de dona esdevenia ample per als seus convidats. A l'interior hi ha llacs subterranis i coves meravelloses: *“dins la font es fa molt gran, hi ha coves adornades per la natura que pareixen palaus d'on un mai hi voldria sortir”*.

- **Fonts:**

- Cortés i Manyà, A. *Fets i contes a Bot*. Ed. de l'autor. Bot, 2001.
- Grau Martí, J. *Fabulari Amades*. Biblioteca Joan Amades. Edicions El Mèdol. Tarragona, 1995.

- **Altres:**

- **Localització:**

El paratge on hi ha la font del Forat de la Donzella es troba al terme de Bot, al peu de la Plana, a la vora del barranc del Grévol. Actualment l'aigua de la font es canalitza a un petit dipòsit amb una aixeta. L'aigua raja tot l'any i la gent del poble li atribueix propietats medicinals.

- **El que s'explica:**

Fa una pila d'anys que es conta una història al poble de Bot. La història narra que un noi, Gregori, pastor per professió, buscava un lloc ombriós per pasturar. Va ser al entrar pel barranc de Grévol que la gossa va començar abornar. Lo noi va deixar el morral a

terra. En les dos mans va agafar ben fort el totxo esperant que sortís dins del barranc, fos lo que fos. Uns moments després la gossa es tranquil·litzà i això encara va fer dubtar més el jove. De dins del barranc no va sortir cap animal, sinó una bella donzella. A partir d'aquell dia, Gregori anava cada dia a pasturar el ramat al lloc on estava la donzella, no se la podia traure del cap. Un dia ho va contar tot a la seva família, però no el van creure, ja que van anar a veure esta misteriosa noia, però no hi era. Els dies que anava a pasturar tot sol estava allà, com podia ser?.

Al final va entendre el secret de la donzella, només la podien veure les persones que estimaven realment a la naturalesa, per això ell la podia veure.

LA LLEGENDA DE LA REINA MORA (Siurana, Priorat)

- **Descripció física:**

Era una reina mora. Era dona d'una gran bellesa anomenada Abdelàzia.

- **Descripció del comportament:**

La reina, que havia cregut en tot moment en la fortalesa del castell, va haver de fugir davant l'assalt imminent dels cristians. No es podia permetre ser capturada pels enemics, així que va sortir del castell sobre el seu cavall. Va tapar els ulls al cavall i es va llançar pel cingle sense dubtar ni un moment. Va ser una dona valenta que va escollir morir amb dignitat.

- **Font:**

<http://www.cornudellaweb.com/siurana/llegendes>.

Altres:

- **Localització:**

El castell on van passar aquests fets és a Siurana, un petit poble de la comarca del Priorat.

- **El que s'explica:**

Es veu que a Siurana, fa molts anys i havia un castell dels àrabs. En temps del comte Ramon Berenguer IV tot Catalunya va passar a ser domini cristià llevat del regne de Siurana. Els cristians els volien fer fora, però no aconseguien vèncer la fortalesa del castell. Un ciutadà del poble, els va dir que ell els guiaria cap al castell a canvi de salvar els seus béns. Els cristians ho van acceptar. Ell es va salvar però va veure com el foc devorava els seus béns i desfeia la vila.

Quan els cristians ja arribaven al castell i l'assalt era imminent la reina va decidir sortir perquè sabia que els cristians la volien a ella. Mentre ella fugia els cristians van atacar el castell i tot Siurana va quedar destruït. La reina mora amb el seu cavall va saltar per un penya-segat. L'animal va intentar frenar clavant les potes a terra fins enfonsar-les a la roca. La petjada del cavall ha deixat un senyal inesborrable.

Diu la llegenda que el cos de la reina va ser dut a Siurana i va ser enterrat amb honor en una sepultura feta a la paret del temple, com corresponia a una persona de tan alta nissaga, però a la banda de fora perquè no podia ser enterrada en un cementiri cristià.

LA LLEGENDA DE LA XICA TORNADA SERP (Pena-roja de Tastavins, Matarranya)

● Descripció física:

Era una noia joveneta. Era molt bonica: rossa, alta i prima.

● Descripció del comportament:

La noia és atrevida. Un dels peons que treballaven per a son pare li deia que la transformaria en serp. Ella reia, s'ho prenia com un broma i li contestava: “prova-ho”.

● Fonts:

- *Qüento va, qüento vingue. 10 contes tradicionals del Matarranya*. Associació cultural del Matarranya. Kikos, Saragossa.
- Lombarte. D. *Ataüllar el món des del Molinar. Antologia lírica*. Lo trull. Associació cultural del Matarranya. Calaceit, 2000.

Altres:

● Localització:

La llegenda es localitza en un mas al Barranc de l'Escresola, al terme de Pena-roja de Tastavins, a la comarca del Matarranya (Terol).

● El que s'explica:

La gent conte que al barranc de l'Escresola hi havia un amo que tenia una filla joveneta i molt guapa. El pare de la noia va llogar tres o quatre peons al temps de la sega. Els peons li gastaven bromes i, un dia, un d'aquells hòmens li va dir:

- Si vullguera, amb unes quantes paraules que et diria, te faria tornar serp.

La xica se'n rie. Tots s'ho prenien a broma. Però un dia la noia va dir:

- Prova-ho! Prova-ho!

Aquell home va dir la falç i va dir unes paraules màgiques. La noia va caure en terra i es va convertir en serp.

Son pare, enfurit, va tallar el coll al peó. Diuen que aquella gent van abandonar el mas i poc a poc es va assolat. Ara se diu lo mas Assolat. A la vora del mas hi ha una taca roja que diuen que és la sang del peó.

Hi ha una altra versió poètica de la llegenda. És un poema de Desideri Lombarte, del qual en reproduïm un fragment:

L'agostera, la filla de l'amo,
dolça i riallera,
és la més bonica donzella
del món.
Puge, baixes, porte la beguda
als peons.

LA SERENA (Gandesa, Terra Alta)

● Descripció física:

Serena: bèstia fantàstica, mig ocell i mig dona, en dos ales de grans dimensions i plomatge marró que sota la llum el sol es confonia amb el daurat dels camps de blat.

Lluïa una llarga cabellera d'un to rogenc i bec petit que li servia de boca.

S'alimentava de la sang del bestiar que robava els pastors, que tenien pànic, i s'amagava a la serra de Pàndols, on segurament es devien trobar els esquelets de totes les seves víctimes.

● Descripció del comportament:

La Serena era una bèstia ferotge que només sortia les nits de la lluna plena, d'aquí que en el nostre vocabulari el seu nom s'utilitzi per designar les nits clares.

És ben sabut que la gent atemoria la canalla amb el nom de la Serena, i que fins no fa molts anys era ella, i no l'Home del Sac, l'encarregada de castigar tots els xiquets que es portaven malament i eren entremaliats. A Gandesa, la Serena era un personatge misteriós que segons la tradició oral podia emportar-se hòmens i criatures.

● Fonts:

- PERUCHO, Joan. *Fulls de fronteres. Entre Gandesa i Alcanyís*. Centro de Estudios Bajoaragoneses. Alcanyís, 2003.

- *La Serena*. Revista. Núm.11, octubre de 1999.

● Altres:

● Localització:

Vivia només en zones muntanyoses, on li era més fàcil poder-se amagar, i amb les ales disposava la direcció i intensitat del vent per fer arribar arreu la seua música quadedidia sortir del seu refugi.

Al carrer Miravet ,de Gandesa trobem una escultura que representa la Serena. La van fer un grup de nois que estaven interessats en la història de la Serena.

● El que s'explica:

Tot va començar a Gandesa cap a l'any 1192 amb l'existència de la serena, bèstia fantàstica, mig ocell i mig dona que va trobar al bell mig de la serra Miró de Cròcia, el qual era un dels cinc misteriosos personatges als quals es refereix la carta de població de Gandesa, atorgada pel Mestre del Temple Ponç de Rigalt en la data abans dita. Segons l'erudit investigador Josep Romeu Figueras, en la mateixa data cal donar per atorgada la Horta de Sant Joan, ja que l'autor de la còpia que va utilitzar mossèn Manyà en el seu llibre no va tenir en compte el còmput de l'Encarnació. Tornant a la serena, que tocava l'arpa d'una manera dolça segona provada tradició, direm que ens la descriu el manuscrit que porta per títol de diverses "Naturalezas de Animales" que va figurar en l'inventari Thomas Lombart, especier de Tortosa al 1411, recollit més endavant en els bestiars medievals en lletra semicursiva gòtica, estudiada per Severi Panunzio. Diu:

" Aquestes serenes les podem comparar a les fembres qui no són de bona conversació, qui enganyen els homes los quals s'enamoren d'elles, o per bellesa de cors, o per ullades que elles los fan, o per paraules enginyoses que elles diguen, o en altra manera. En qualsevol manera que enlla engan l'ome , ell se pot tenir per mort , si fa un so d'arpa tan dolç que tot hom lo va oyr volenters, tant que s'is és adormit, pus ve- li dessús i alciu-lo."

Cançó:

Serena de riu,
devorà en Feliu;
Serena de prat,
devorà en Servat;
Serena de vol,
devorà un mussol.

LA SIRENA DE SÒL-DE-RIU (Alcanar, Montsià)

- **Descripció física:**

Els mariners de les Cases d'Alcanar deien que era una dona bellíssima, amb la coa llarguíssima amb molts colors. Els seus ulls eren d'un color blau brillant que il·luminaven tot el que la Sirena veia.

- **Descripció del comportament:**

Cantava per encantar els hòmens, com era tan bella tots se li acostaven.

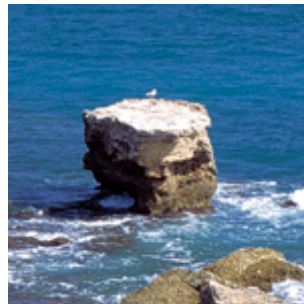
- **Fonts:**

SANCHO ESTELLER, J. amb la col·laboració dels alumnes de 7è d'EGB del CP Joan Serra d'Alcanar) "Recull de refranys i dites, cobles i cançons populars, rondalles i llegendes, sentits a les comarques del Montsià, Baix Ebre i Baix Maestrat." *Dites, cobles i rondalles*. Servei Municipal de Català, Tortosa, 1994.

Altres:

- **Localització:**

Sòl-de-riu és la zona costanera que coincideix amb la desembocadura del riu Sènia. És una zona de petites cales que esdevé la frontera entre les comarques del Montsià i el Baix Maestrat, és a dir, entre el Principat de Catalunya i el País Valencià.

- **El que s'explica:**

Antigament, com que l'aigua corrent era un bé més aviat escàs, les dones anaven a fer la bugada al desembocadura del riu Sènia, on abundava l'aigua neta, cosa que no podem dir ara.

Es conta que moltes de les dones que hi anaven van sentir cantar una sirena, en diverses ocasions. Els mariners també l'havien vista i deien que era molt bonica. Ningú s'atrevia a dubtar de la seua existència fins i tot li van dedicar una cançó.

LA MUNTANYA DE SANTA BÀRBARA (Horta de Sant Joan, Terra Alta)

● **Descripció física:**

És una formació muntanyosa aïllada a la vora del Massís dels Ports. Al peu de la muntanya hi ha l'antic convent franciscà de Nostra Senyora dels Àngels. És una muntanya carregada de simbolisme per als habitants de la població d'Horta de Sant Joan. Primerament per la seua proximitat al poble que la converteix en punt de referència ineludible, també perquè Sant Salvador d'Horta visqué 12 anys al convent i va fer miracles i curacions que despertaren la devoció i l'admiració de tothom. En èpoques més recents, Picasso va immortalitzar la muntanya i el convent en les seues obres.

● **Descripció del comportament:**

Pel que fa a l'origen de la muntanya hi ha la creença popular que la muntanya és una pedra llençada per un gegant.

● **Fonts:**

Carbó Sabaté, Salvador. (Horta de Sant Joan, 1948) Font oral.
Sabaté Julian, M. Carme (Bot, 1950) Font oral.

Altres:

● **Localització:**

La muntanya de Santa Bàrbara se situa al nord-est de la població d'Horta de Sant Joan.

● **El que s'explica:**

Sembla que en temps de la Comanda templera d'Horta s'estava construint la muralla de defensa del poble. Un mestre templer va trobar la imatge de la Mare de déu dels Àngels durant les excavacions. En estes obres hi treballaven dos gegants. Sembla que els gegants van fer una mena d'aposta: qui llancés una roca més lluny decidiria el lloc on s'havia de construir el convent. Es creu que la muntanya és la pedra i per això el convent de situa en aquell punt.

També es diu que els gegants estan enterrats al porxo del convent i que si les dones embarassades freguen els seus vestits a la pedra encomanaran al seus fills la força del gegants.